

Claude Dervenn: els inicis del turisme manacorí

Vicenç Amengual i Salas

El llibre

Existeixen personatges que, tot i tenir relació amb un lloc i haver estat participants en certa ocasió de la seva promoció, són totalment desconeguts. Aquest és el cas de Claude Dervenn, una incansable viatgera francesa, escriptora de nombrosos llibres de viatge, que l'any 1932 es va acostar a les Balears per escriure un llibre titulat *Les Baléares*, molt poc conegut, editat per l'editorial Occitania l'any 1933.

Les Baléares és un retrat del turisme dels anys 30 del segle XX estructurat amb tres eixos principals: primer, l'inici de la democratització turística; en segon lloc ens explica què és el que cerca el turista, els seus interessos i preferències; i, finalment, és un llibre on el relat, la poesia i la bona informació s'ajunten per contar i promocionar les nostres illes.

En aquest aspecte Manacor té un lloc destacat (és un dels primers llibres de viatgers, per no dir el primer, que ens dona detalls de la gran majoria de pobles de l'illa), i ens resulta útil perquè podem analitzar amb quines coses es fixaven

Maurice Yvan Guibillon. Portada del llibre

els visitants de tot allò que els oferia la vila. Però és cabdal per explicar com eren les coves del Drach i dels Hams en aquella època (el llibre en dedica un capítol sencer), com es realitzaven les visites, a més d'extreure'n algunes informacions força interessants. En la seva descripció, Claude Dervenn s'escapa de la descripció afectada dels romàntics o la imatge simbolista de principi de segle XX; tot i que ho fa des de la seva perspectiva personal i sentimental, també ho relaciona amb nombroses dades que la fan que no defugui dels criteris objectius.

Estructura

El text es divideix en tres apartats, cada un dels quals es correspon amb les diferents illes de les Balears: així, l'inici és Mallorca, segueix amb Menorca i acaba amb les Pitiüses, a les quals dedica dos subapartats: un a Eivissa i el segon a Formentera.

Els tres apartats es divideixen en capítols que expliquen rutes que es podien fer seguint les carreteres,¹ llevat del dedicat als tres monestirs que formaven part dels circuits normals que s'oferien a les excursions concertades. L'única excepció és Valldemossa, que s'inclouïa dins el circuit Miramar-Deià-Sóller-Port de Sóller, i que probablement per la condició francesa de l'autora i la relació tan estreta que tenia el poble amb Chopin va voler tractar-lo de forma individual.

Finalment, el llibre porta una guia aferrada a la contraportada que conté un mapa de Mallorca, així com multitud de dades d'interès turístic de Mallorca, Menorca i Eivissa: hotels, restaurants, excursions, itineraris, horaris, companyies navilieres i freqüència dels seus vaixells... Complementada amb publicitat de diferents empreses de les illes, principalment hotels i restaurants.

L'escriptora

Claude Dervenn (1898-1978)

Va néixer a la Bretanya i ja de molt jove es va dedicar a l'escriptura, especialment a la poesia. En els anys 20 les seves poesies sortiren publicades en diferents diaris.

Però va ser el 1933, amb la publicació de *Les Baléares* (edit. Occitania, Toulouse, 1933, disseny de **Guibillon**), quan va iniciar la seva carrera com a escriptora

¹ Es pot seguir el recorregut que es feia durant les excursions que organitzava el Foment del Turisme gràcies a uns fullets que editava l'organisme i que reproduïx Antoni Vives en el seu llibre, i que es corresponen més o manco amb l'índex del llibre de Claude Dervenn.

de llibres de viatge. Aquest fet li va permetre fer dues de les coses amb les quals més fruïa, com eren viatjar i escriure.

Va viatjar per tota la Mediterrània, des de les illes gregues fins al Marroc; va passar per Espanya i Portugal; ens va descriure l'Orient Mitjà, Síria i Iran; també va arribar a l'Extrem Orient: Vietnam, Cambodja i la Xina, on va romandre set anys durant la Segona Guerra Mundial. Per bé que estimava especialment les illes atlàntiques: Madeira, Açores i les Canàries.

Aquesta intensa activitat viatgera va generar un total de 19 llibres que recullen les seves impressions.

L'il·lustrador

Maurice Yvan Guibillon

Va néixer a París l'any 1880 i va morir a l'Alger l'any 1935.

Exercí d'arquitecte a Pau, Alger, Orà... Al marge de l'arquitectura, practicà intensament el disseny a l'exterior sobre fulles de 60x80. D'aquesta activitat va sorgir la publicació de *Les Baléares*.

Les il·lustracions

Per al llibre *Les Baléares* es varen fer un total de 25 il·lustracions: 19 de Mallorca; 1 de Menorca, a Ciutadella; i d'Eivissa la portada del llibre: vista sobre la penya i 4 més. Tots els dibuixos utilitzaven la tècnica del llapis de carbó, però no n'hi ha cap de Manacor.

La visió de la vila

El capítol on parla de Manacor és el número VI, titulat "Petites villes". Està dividit en quatre subcapítols: "La Plana", "Alcúdia", "el massís d'Artà" i "La

Claude Dervenn. Anys 60. Imatge cedida pel seu fill Jean-Pierre Guillou.

Maurice Yvan Guibillon. Autoretrat amb el seu fill. 1932. Imatge cedida pel seu fill Jacques Guibillon.

Plana Oriental". És precisament en aquest darrer on Claude Dervenn ens dona una visió de la comarca manacorina, de com era en aquell moment, un paisatge eminentment agrícola i basat en una economia agrària. En aquest capítol ens detalla l'existència de diferents pobles, com ara Montuïri, Porreres, Felanitx i Manacor, però un paisatge comú que és el que configuren els molins de vent, amb un fet que li cridà l'atenció, ja el 1932, com és el nombre de molins abandonats:

«Estan plenes de molins de vent que des de fa temps és l'encant del camp mallorquí. Un gran nombre d'aquests, dissortadament, abandonats, despentinats, estan privats de la gran roda amb tiranys, que sosté llurs sis ales de tela. Per tant, estan col·locats en batalla a sobre un pujol on llur siluetes nocturnes es presten a provocar les bogeries de Don Quixot.»

Però tot d'una vol explicar que el paisatge mallorquí en res s'assembla al de Castella, i creu que el de Mallorca és més maco:

Tarjeta postal. Manacor. Vista General. Fot. Lacoste número 1. Anys 20. Col·lecció particular.

«Però el bell camp de Felanitx i de Manacor no té la més llunyana connexió amb les planes calcines de la Península. És un país per a Sancho Panza.»

És aquí on deixa clar que l'agricultura d'aquestes terres és molt rica i que tot i així hi ha un gran nombre de persones que han d'emigrar:²

2 Hem de cercar més les causes de l'emigració mallorquina a finals del segle XIX i principis del XX en l'augment de la població i en la poca modernització del camp que no pas en la riquesa de les terres de conreu: Buades Crespi, Joan (2009). *L'emigració balear a Ultramar (1830-1960)*. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears. Documenta Balear. Palma.

«País ric del qual els seus fills quasi tots emigrats a Amèrica del Sud abans de tornar, vigilants aquí, d'opulentes collites, per les bones tardors, on s'amunteguen els albercocs, les figues, els raïms als cistells trenats.»

L'autora va arribar a Manacor des de Felanitx i hem de pensar que va tenir temps de sobra per fixar-se en el conjunt de la vila. Hem de tenir present que el trajecte en autocar des de Felanitx a Manacor era d'una hora³ i va quedar profundament impressionada quan, des de la llunyania, va poder observar l'alt campanar, el qual s'afanya a destacar-lo sobre la vegetació, les figueres i els pinacles de l'església.

Fins aquí Claude Dervenn va esbossar un dels grans pilars sobre el qual es fonamenta el llibre, que no és altre que el de la descripció del paisatge, ja sigui costaner, de bosc o agrícola, però al costat d'això sosté la narració en tres pilars més. Dos els observam quan arriba a la vila i el darrer a les coves:

1. El primer és la descripció dels elements de costums i formes de vida, ja siguin religiosos, gastronòmics... Claude Dervenn ja va quedar sobtadament impressionada d'una processó que va veure dins la Seu, i comenta que no es realitzava a l'exterior per por dels aldarulls dels republicans, tot i que explica que no ho entén ja que els més republicans de Mallorca continuen invocant Nostra Senyora de Lluc i rebutgen, en el seu cor, tot acte d'opressió religiosa.⁴ De la mateixa manera, parla que els dies de festa, a Manacor, tot el poble escampa fulles de murtra i veneren un petit Crist⁵ que està enterrat d'exvots que li provoquen un somriure.

També és un llibre de sensacions i olors. És curiós que l'aroma que destaca del poble sigui el de l'àcid del vernís que s'utilitzava per al tractament de la fàbrica de perles cultivades. Aquest fet és significatiu i havia de ser una part importantíssima dins l'economia del poble, com ho delata que dins el

3 Una hora és el temps que estableix la guia que acompanya el llibre; el correu partia de les cotxeres de Manacor i Felanitx, i depenia de companyies privades; el preu del trajecte era de 2 pessetes.

4 Aquesta visió contrasta notablement amb l'explicació que anys més tard va manifestar el bàndol feixista del general Franco per justificar la Guerra Civil i, posteriorment, com a argumentació dels assassinats de multitud de republicans.

5 La relació de Manacor amb les celebracions religioses ja la va comentar un altre il·lustre viatger, Miguel de Unamuno, a *Andanzas y visiones españolas*: "Anteayer día del Corpus, estuve en rato contemplando en la plaza de esta ciudad de Manacor a un grupo de ancianos que, sentados frente a un café, esperaban el paso de la procesión, Y era algo para apegarle a uno a la vida que pasa, a la vida de todos los días, a una vida pacífica, y, por decirlo así, insular, la visión de aquel pequeño senado de ancianos que esperaban lo que durante tantos años han visto y siempre igual. Porque esa procesión es la misma de que formaron parte, acaso llevando en andas uno de los pequeños santos –las imágenes son muy pequeñas- hace cuarenta o cincuenta o más años."

context d'una economia fonamentalment agrícola i amb una població de 13.000 habitants la fàbrica donà feina a un miler de treballadors (en una gran majoria dones).⁶

Finalment, pel que fa a l'aspecte gastronòmic, Dervenn només parla en tot el llibre de dos dolços: l'ensaïmada, que la descriu com unes postres nacionals i en detalla la seva composició; i els *sospiros* de Manacor, dels quals diu que són petites galetes de coco, especialitat local. En aquests no s'atura tant a fer-ne la descripció, però sí que diu que tothom n'ofereix per tastar i que el que li agrada més és el seu nom, que el troba encantador, i es demana si *sospiros* té relació amb 'sospirar'.

2. El segon és la seva extensa documentació que li permet parlar amb propietat de tots els edificis i llocs significatius de les illes. Ja comença amb la descripció d'unes restes d'una basílica cristiana pavimentada de mosaic.⁷ Segueix amb les restes del palau de Jaume II, imaginant-se com passava pels carrers de l'antiga vila, amb una imaginària llitera daurada, la reina Esclaramunda.

La visió de les coves

Però per a Dervenn, on es refugia de veritat el somni màgic de la contrada és a les coves de Porto Cristo, on fent una figura poètica diu que ha reconegut el "regne encantat de la princesa de Mallorca".

Inicia la narració del setè capítol "Le Pays des Grottes" parlant una mica del poble, definint-lo com un golf minúscul enquadrat de pins, florit de geranis, amb una platgeta daurada als peus. D'un llogaret de pescadors amb dos o tres petits hotels que donen un cert aire residencial de camp. Diu que és un d'aquest llocs on l'ànima i els esperits es tranquil·litzen.

Però això no deixa de ser un breu preàmbul per poder parlar-nos de les coves, i és precisament aquí on podem observar el quart punt referent del llibre: la visió del turisme de l'illa. Però és a l'inici de la narració, amb l'arribada a les coves del Drach, on defineix més bé aquest nou turista que sense arribar a ser de masses ja comença a semblar força important. La visió de les nombroses persones que esperaven impacients per entrar a veure les coves ens la mostra com una gran expectació i fruïció, fins i tot acompanyats per molta gent del lloc, amb un gran nombre de vells cotxes particulars i especialment dels autocars que s'amunteguen a l'entrada de les coves o, com diu l'autora, de la "meravella".

6 Sansó Barceló, Sebastià (2009). *La indústria de les perles a Manacor (1902-2002)*. Institut Balear d'Economia, D.L. Palma de Mallorca.

7 Tot i que no esmenta el nom podem afirmar clarament que es tracta de Son Peretó.

Però trobam altres aspectes que defineixen clarament que ens trobam en un moment de desenvolupament turístic, com ara que identifica les persones que estan esperant per entrar a les coves com les *Caravanes Cook*. Aquest fet és molt important, ja que el 1892 va morir Thomas Cook i el seu fill va heretar el negoci d'agència de viatges. El 1898 l'empresa ja comptava amb 85 agències per tot el món. Progressivament es va engrandir el negoci fins que varen ser famoses per tot Europa les *Caravanes Cook*, que eren les excursions o viatges organitzats per Thomas Cook.⁸ El 1927, Thomas Cook va ser venuda a la companyia de viatges francòfona més important del continent, Le Compagnie Internationale des Wagons-Lits. Després dels mals resultats econòmics de la primera,⁹ es va fundar la companyia de viatges més gran del món, la Wagons-lits/Cook.

El fet que aquesta companyia operàs a Mallorca i tengués les coves del Drach com una destinació de les seves excursions parla força de la importància i transcendència que tenien per als visitants.

També és destacable que és el moment en què es generalitza la publicitat impresa, i un fet important era la publicitat de llocs turístics, així ho reflecteix el llibre:

«Aquesta gran curiositat figura a sobre de tots els programes de turisme.»

En aquest aspecte és important la gran tasca del Foment del Turisme de Mallorca que es va encarregar de produir una gran quantitat de material imprès. De tota manera, aprofitant el gran desenvolupament turístic de l'illa, també nombroses empreses s'atreïren a fer les seves pròpies guies. Fins i tot algunes publicacions eren específiques, com la que va editar la impremta de Fernando Soler Queralt a

Portada de Cuevas del Drach. Il·lustració Erwin Hubert. Col·lecció particular.

8 Barga, Corpus (2003). "Los turistas en el Vesubio y en Pompeya". *El Sol*, 5-V-1920, en Recopilación de artículos de Corpus Barga. *Viajes por Italia*. Editorial Renacimiento.

9 *Time Magazine*, Commonwealth Edition, Wagon-Cooks, 1928-02-28

Palma¹⁰ l'any 1932, que parla de forma monogràfica de les coves del Drach.¹¹ Tot i que no ho digui expressament, sembla clar que aquesta guia és la que va editar el Foment del Turisme, perquè la portada era una aquarel·la d'Erwin Hubert, força relacionat amb la institució, i perquè el Foment va editar uns cartells de les coves d'Artà i del Drach dels quals es feren unes tapes per a uns fullets explicatius.¹² Al final d'aquest fullet es parla de l'estreta relació entre les coves i el Foment del Turisme de Mallorca.¹³

MTV - 2528. Coves del Drach. Número 5 - Lago de la Gran Duquesa de Toscana. Personal amb làmpades de magnesi. Col·lecció particular.

«Des de fa dos anys, amb extraordinària acceptació i aplaudiment de nombrosa concurrència, els dilluns i els dimecres a les 11 i mitja es celebren unes visites extraordinàries a les Coves, ..., les quals han pres sota la seva protecció el Patronat Nacional del Turisme i el Foment del Turisme de Mallorca.»¹⁴

També en aquest passatge de les coves l'autora aprofita per recrear la seva àmplia documentació que constata amb diferents dades:

«Aquest enfonsament de la plana, envaït de brossa, no va ser conegut més que per pastors i pescadors. La gent, "en temps del moros" coneixia sens dubte l'entrada. S'ha trobat un petit vas àrab dins la cova Negra... a l'invers de les mateixes de la cova Blanca -restaven inexplorades fins que el 1878, dos viatgers espanyols si extraviaren amb un home del país. Ells hi varen entrar al matí, i a les hores de pertorbació succeïren les hores d'angoixa dels que estaven perduts dins el laberint de galeries sense trobar la sortida de la cripta embuixada on es

10 És una petita publicació de 40 pàgines on es reproduïxen algunes fotografies de l'interior de les coves. El text és un resum de l'*Anuari* del Club Alpi Francès (tom XXIII - Any 1896) de Martel, a més de la reproducció de les llegendes de personatges il·lustres que visitaren les coves i deixaren les seves impressions en el llibre d'honor.

11 Aquesta publicació es va tornar a reeditar uns anys més tard; no podem especificar amb exactitud l'any, però sí sabem que va ser més enllà de 1935 perquè ja ens parla de la intervenció elèctrica de Buigas. El text és pràcticament el mateix, però substituint les llegendes de personatges republicans com Indalencio Prieto o Luis Nicolau D'Olivera per d'altres del règim feixista: J. A. Bolin...

12 Vives, Antoni [ob. cit.], pàg. 151.

13 Probablement tenia a veure amb el fet que Joan Servera, propietari de les coves, també era vocal del Foment del Turisme.

14 Soler Queralt, Fernando (Editor). *Cuevas del Drach*. Palma 1932.

reflectia el "llac de les delícies". A la nit, tan sols, els salvadors els alliberaren, extenuats, per escapar de la mort lenta, la venjança (o el càstig) del Drac.»

Pel que fa a la impressió que li varen causar les coves, està en consonància amb la resta de persones que ens en deixaren constància. Un exemple és la guia de Soler Queralt que inclou les llegendes escrites en el llibre d'honor, a més d'algunes reproduccions d'escriptors i periodistes. La novetat que ens aporta Claude Dervenn és que ella ho compara amb la literatura i amb els seus nombrosos viatges, i així narra que aquesta és la "caverna d'Ali-Baba" que ella havia cercat sense èxit en el país de Sherezade i que ara se li obri als ulls.

Dervenn, en la seva explicació, confirma que l'any 1932 no es va trobar il·luminació artificial¹⁵ i que era la claror de les làmpades de magnesi la que revelava una sala amb una volta elevada on les grades es mesclaven davant d'un llac d'ombres. També confirma que era molta la gent que hi assistia, ja que no era suficient una làmpada i que eren una sèrie de joves (no n'especifica la quantitat) els que transportaven la il·luminació davant l'allau d'espectadors.

És en aquest moment que comença l'espectacle que més va sobtar l'escriptora, i no és altre que l'arribada al llac Martel on els turistes i visitants s'asseuen a les grades, s'apaguen els llums i apareixen tres góndoles. Aquest fet prova de manera clara que l'any 1932 ja es duïen a terme els concerts al llac, tot i que la versió oficial de la plana web de les coves parla de 1935 com a data d'inici d'aquest fet, coincidint amb la posada en funcionament de la instal·lació elèctrica:¹⁶

«Les coves del Drach de Mallorca són molt conegudes al món sencer i van obrir les seves portes al públic el 1935. Des de llavors han estat visitades per milions de turistes, que s'han quedat impressionats per les espectaculars estalactites i estalagmites que es poden admirar a 'Els Banys de Diana' i al 'Teatre de les Fades'.»¹⁷

De la mateixa manera, observam elements coincidents i diferents al llarg dels anys, com ara que les barques anaven il·luminades, encara que l'any 1932 era l'única il·luminació que hi havia dins la cova. D'altra banda, també coincideixen els instruments musicals, ja que els violins, violoncel i harmòniom s'han mantingut al llarg dels temps. Les peces musicals han canviat; actualment en coneixem el compositor i l'obra interpretada: *Alborada* de Caballero, *Plaisir D'amour* de

15 Tota la il·luminació va ser dissenyada i realitzada el 1935 per l'enginyer Carlos Buigas, que va donar una atmosfera molt especial al recorregut de les coves del Drac i la famosa alba al llac.

16 La publicació de Fernando Soler Queralt confirma que el concert es va iniciar l'any 1930, ja que el fullet és de l'any 1932: "Des de fa dos anys ... se celebren unes visites extraordinàries a les coves, amb concert per l'Orquestrina Drach al llac Martel durant el qual les góndoles executen una cavalcada marítim-subterrània".

17 Pàgina web oficial de les coves del Drac. <www.cuevasdeldrach.com>.

Martini, *Tristesse Studio 3 Opus 10* de Chopin i Barcarola, els *Contes de Hoffmann* d'Offenbach. Dervenn no ens detalla les músiques però sí els compositors:

«Desenvolupen al ritme dolç del rems els antics aires de Haendel i de Haydn. Dins un univers d'aigua coagulada, és inoblidablement pur.»

Finalment ens trobam amb un breu paràgraf sobre les coves dels Hams, de les quals diu que són més petites i més allunyades de la mar que les del Drach. És de suposar que el breu comentari ve donat perquè no li agradaren les coves, tot i que explica que es poden veure moltes de les característiques meravelloses de les altres, però hi havia tota una instal·lació elèctrica que li va semblar molt lletja i que espenyava completament la visió de l'espai.

El turisme

La guia posterior que porta el llibre es va fer exclusivament per vendre's conjuntament, tal com ho testimonia una llegenda a la primera plana:

«La "guide Practique" s'adjunta sense suplement a tots els exemplars de l'obra de Cl. Dervenn sobre "Les Baléares" i no es ven de forma separada.»

L'arribada massiva de turistes va fer necessari el control i la gestió prèvia dels viatges, feina de la qual es varen encarregar les primeres agències de viatges.¹⁸ La guia parla de les següents agències a Palma: Wagons Lits Cook, Patronat Nacional del Turisme i Foment del Turisme, Tourist Office Mallorca, Agence Cook, Cia. Española de Turismo, Agencia Schembri, Agencia Mulet, Agencia Cosmopolitan. Però Claude Dervenn destaca Viajes Baleares com aquella de la qual portaven publicitat els cotxes i autocars que feien les excursions turístiques.

Aquests fets socialitzadors possibilitaren l'arribada de turistes als quals no els importava compartir els espais. D'aquesta manera es generalitzà l'ús dels autocars que no eren altra cosa que camions amb un xassís adaptat.¹⁹ Tan actius foren els trasllats en autocars que el 1934, a les Illes Balears, ja hi havia cinquanteserveis per carretera amb una longitud total de 1225 km.²⁰

En el trasllat de turistes a les zones més interessants va tenir molt a veure el Foment de Turisme i el Patronat del Turisme, ja que eren els que organitzaven un

servei regular d'autocars que permetia visitar els llocs més remarcables. Les sortides es feien els matins. Començaven a les 9.15 h davant el número 36 del passeig Constitució, al costat de la seu de Foment del Turisme.²¹ La guia fa una extensa relació de les sortides cap a indrets de tot Mallorca, restant els dilluns i els dimecres la sortida a la zona de Manacor. Concretament el servei era de Palma fins a les coves del Drach i dels Hams, i retorn a Palma. El preu de l'excursió incloïa el trasllat, la visita i el concert a les coves del Drac. El preu total era d'11 pessetes.

De la mateixa manera, un anunci a la mateixa guia de la cooperativa taxista ubicada al carrer Constitució 76 – 1r (Born) ofereix excursions per tota l'illa anunciant la disponibilitat de més de 200 cotxes variats per al turisme. Una de les possibles excursions era Algaida, Montuïri, Vilafranca, Manacor i les coves. 50 pessetes si és un automòbil de 9 places o 70 pessetes per a un de 6 places.²² De tota manera, tot i que esmenten sis possibles sortides, deixa ben clar que s'ofereix qualsevol possibilitat d'excursions dins l'illa.

Però és clar que aquesta no era l'única forma d'arribar a les diferents destinacions mallorquines, i aquí la guia destaca el tren i especialment la combinació tren i autocar amb la possibilitat de la venda anticipada del bitllet combinat. Una d'aquestes excursions era coves del Drach-Cala Rajada-Pollença, anunciats com a bitllets reduïts d'anada i tornada vàlids fins a 12 dies.

Aquesta alternativa d'utilitzar el mateix bitllet durant dotze dies demostra que es te-

puede seguir el estado ignominioso de vuestra carretera. Es preciso que removais el cielo y la tierra para lograr que esto no continúe así. Debeis saber la verdad de todo, debeis saber que últimamente se han consignado en el Ministerio de Fomento 84.000 ptas., para la reparación de carreteras en todas las Islas Baleares durante tres años, mientras el plan de reparaciones ineludibles propuesto por los ingenieros de la provincia asciende a 1.124.713'70 ptas. ¿Más de tres veces de lo que acaba de concederse! ¿No es esto ignominioso? Y si añadimos todavía que estas mezzquinas 84.000 ptas., a gastar en tres años, no se aprovecharan íntegramente para las carreteras, ya que por celebrarse todas las subastas en Madrid, tener los contratistas que pagar anuncios carísimos en la *Gaceta y Boletín de la Provincia*, ser enormes los gastos de escrituras, y demás zarandajas que traen consigo todo lo que huele a oficial, se gasta una parte importantísima del crédito en cosas que no son obras ¿qué pensaremos? ¿Es que debemos permanecer con los brazos cruzados viendo como el único medio de comunicación con la capital, el verdadero medio de fomentación de la riqueza de vuestro país, la vía inaplazable de la realización de todos vuestros negocios queda por 3 años en el estado actual, peor aún por añadir en desperfectos cada minuto que transcurre!

Setmanari Andraitx. Número 5 de 8 de juliol de 1920. Arxiu d'Andraitx.

18 Aparegueren diferents agències de viatges com Wagons Lits Cook, Viajes Marsans, Compañia Española de Turismo, Viajes Baleares i d'altres, que a més de comunicacions externes tenien viatges organitzats per l'interior de l'illa als llocs més turístics. Dades de *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears*.

19 Simó Barceló crea el seu imperi amb un xassís Citroën a sobre del qual adapta una carrosseria per a autocar.

20 Moreno, Ana. (2007). *Historia del Turismo en España en el siglo XX*. Editorial Síntesis. Madrid pàg. 109.

21 Antoni Vives. [ob. cit.], pàg. 143

22 Aquesta possibilitat era per a persones amb un poder adquisitiu alt.

nia clar que els visitants no només voldrien anar als llocs preestablerts com a turístics, sinó que, com a turisme cultural que era, visitarien altres indrets, tenint la possibilitat de restar a dormir. Ja hem vist com el llibre de Claude Dervenn ens mostra Manacor com un lloc ple de vida i amb moltes possibilitats per veure, i la guia en recomana, a més de les persistents coves, el Palau Reial,²³ l'església i el pati del Convent dels Dominics; també la petita vila de Porto Cristo com a lloc de tranquil·litat i de pescadors amb una platja protegida.

Totes les millores que s'havien aconseguit amb el transport de forma particular no anaven en consonància amb el que s'esperava de les carreteres, i és que el maltractament per part de l'Estat cap a Mallorca és una queixa que es repeteix durant els primers decennis del segle XX (*veure il·lustració 7*)²⁴ fins a l'arribada del govern feixista de Franco. Va ser el mateix Joan Servera Camps, vocal del Foment del Turisme i propietari de les coves del Drach, que es va preocupar pel mal estat de les carreteres, especialment les que unien Palma amb Manacor i aquest amb Porto Cristo. Per aquest motiu, l'any 1930 va sol·licitar en una reunió del Foment que donassin suport a una instància elevada per l'Ajuntament de Manacor per tal que les carreteres esmentades fossin incloses dins el Circuit Nacional de Turisme, amb l'objectiu d'aconseguir el que s'anomenaven "ferms especials".²⁵ Realment tots els que es dedicaven al turisme, i Joan Servera n'era un, tenien molt clar que per al desenvolupament d'aquesta indústria era cabdal corregir el mal estat de tota la xarxa viària mallorquina.

Per la relació d'hotels que observam a la guia, sembla clar que la gran majoria es concentraven al municipi de Palma, tot i que no podem oblidar que gràcies a la millora dels transports (no tant de les carreteres) també hi havia altres indrets de costa amb hotels.²⁶ Naturalment un d'aquests era Manacor i especialment el Port.

A Manacor la guia ens deixa constància de l'hotel Muntaner. Pel que fa a Porto Cristo, l'oferta és més elevada i la guia situa dos hotels: un és el Felip,²⁷ del qual destaca la seva cuina local; i el segon és l'hotel Perelló, amb uns preus que oscil·laven entre les 7 i les 10 pessetes, que eren uns preus força econòmics si els

comparam amb altres hotels de superior categoria com el Formentor, amb preus entre les 35 i les 60 pessetes.

Les xifres d'hotels eren del tot insuficients per al número de persones que arribaven a les illes. Les actes del Foment de Turisme reflectiren molts cops aquest problema, amb molts turistes que arribaven en creuers i no podien perllongar les seves vacances a l'illa per manca d'espai.²⁸ Un dels problemes pot estar motivat per les dificultats econòmiques de l'economia mallorquina afectada pel crac de 1929, on els pagesos varen veure molt limitades les exportacions²⁹ i, per extensió, les inversions.

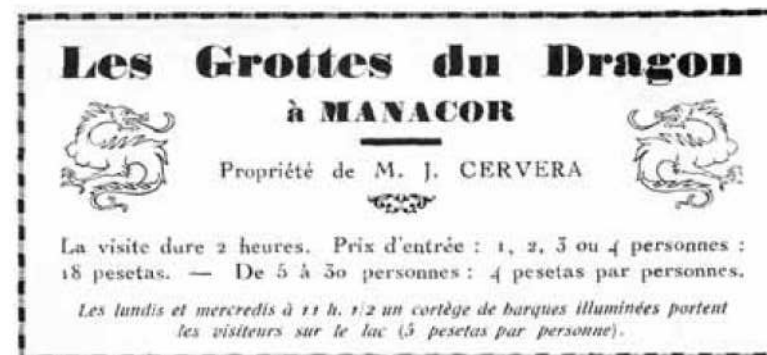
Finalment, hauriem de fer referència a la importància que ja havia aconseguit la publicitat en aquests anys com a forma de vendre un lloc turístic. El paradigma d'això fou l'hotel Formentor, que va establir uns forts lligams amb França des del moment que el seu

Publicitat Hotel Felip. Col·lecció particular.

Publicitat Hotel Felip. Col·lecció particular.

Publicitat de les Coves del Drac a la Guide Practique "Occitania" aux Iles Baléares.

23 Es tracta de la torre del Palau, que és un reducte del poc que trobam del Palau de Jaume II. Dervenn, en el llibre, ja diu que en trobam poques restes i que aquest és el vestigi millor conservat. La seva construcció data del segle XIV i tenia com a intenció servir com a habitatge als reis de Mallorca.

24 Com a exemple, podem esmentar els primers números del setmanari *Andraitx*, concretament des del número 5 de 8 de juliol de 1920 i durant tot aquest any, on es varen publicar els articles de L. Juncosa Iglesias denunciant el lamentable estat de la carretera que uneix Palma amb Andratx.

25 Vives, Antoni [ob. cit.], pàg. 18

26 Soriano, Francisco. *Pequeña historia del turismo en las Baleares*. 1996

27 L'hotel Felip és un cas paradigmàtic, ja que és un dels pocs hotels que segueix funcionant com a tal des de 1890.

28 Vives, Antoni. [ob. cit.].

29 Cirer, Joan-Carles. [ob. cit.].

propietari, el milionari argentí Adan Diehl, en va fer una forta campanya publicitària en els principals llocs públics francesos,³⁰ encara que la notícia que va arribar a col·locar un cartell a la Tour Eiffel semblava del tot descartada.³¹

Hotel de les Coves dels Hams. Col·lecció particular.

Qui sí que va aprofitar la publicació per fer-ne publicitat foren les coves del Drach, amb un anunci on es va traduir el nom al francès -“Les Grottes du Dragon”-, amb un estil orientalitzat amb dos dracs xinesos. Gràcies a aquest anunci podem saber que la visita durava dues hores i pel que fa al preu oscil·lava entre les quatre pessetes i les deu, segons el nombre de visitants. Tot i que no queda clar com es distribuïa, ja que diu que si eren una, dues, tres o quatre persones es pagaven 18 pessetes, i entre cinc i trenta eren quatre pessetes per persona.

L’anunci ens parla d’un fet del qual no es fa ressò Claude Dervenn en el llibre, i és la possibilitat que els dilluns i dimecres a les onze i mitja una processó de barques il·luminades portassin els visitants a través del llac; el preu era de cinc pessetes per persona.

Finalment, hem de tenir present que la relació d’hotels, de llocs turístics d’interès o fins i tot dels comerços que consten a la guia no són tots els que eren, i és que hem de tenir clar que la publicació tenia una destinació clara: la promoció turística de les illes al mercat francès, i l’editor ja ho deixa clar en les pàgines interiors: “que tots els comerciants francesos que es recomanen als lectors de la guia són dels amics d’Espanya i els comerciants espanyols són dels amics de França”.

³⁰ Es va col·locar un cartell de l’hotel en cada una de les estacions de tren de França, i també que l’Oficina del Patronat Nacional de Turisme de París mantingués visible la temperatura diària de Formentor.

³¹ Picornell, Climent; Ripoll, Antònia.(1955) “L’inici del turisme a Mallorca” A: *Història Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*. Vol. 8 Barcelona. Enciclopèdia Catalana. Mantenen que no va ser possible que Diehl competís amb la marca Citroën, que tenia un contracte en exclusiva amb la torre.

BIBLIOGRAFIA

- Barga, Corpus (2003). “Los turistas en el Vesubio y en Pompeya”. El Sol, 5-V-1920, en Recopilación de artículos de Corpus Barga. *Viajes por Italia*. Editorial Renacimiento.
- Bardolet, Esteve [et al.] (2006). *Cien años de turismo en Baleares 1905-2005*. Palma de Mallorca
- Buades Crespi, Joan (2009). *L'emigració balear a Ultramar (1830-1960)*. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears. Documenta Balear. Palma. 2009.
- Cirer, Joan-Carles (2006). *El turisme a les Balears (1900-1950)*. Palma. Edicions Documenta Balear.
- Duxin, B.; de Lizeray, P.; Vitalyos A. (1955). *Ceux qui créent nos timbres*. Edité par Le Monde des Philatélistes.
- Moreno, Ana. (2007). *Historia del Turismo en España en el siglo XX*. Editorial Síntesis. Madrid.
- Pellejero, Carmelo. (1999). *Historia de la economía del turismo en España*. Madrid. Civitas.
- Puig, Valentí [et al] (2006). *Barceló. 75 años. Memoria de un viaje compartido*. Madrid. La Fábrica.
- Sansó Barceló, Sebastià (2009). *La indústria de les perles a Manacor (1902-2002)*. Institut Balear d'Economia, D.L. Palma de Mallorca.
- Soriano Frade, Francisco (1996). *Pequeña historia del turismo en las Baleares*. Palma de Mallorca. Los Iconos de Ferón.
- Tugores, Francesca (Coordinadora) (2000). *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears*. Barcelona. Fundació la Caixa.
- Unamuno, Miguel de (1922). *Andanzas y visiones españolas*. Renacimiento, Madrid.
- Vives, Antoni (2005). *Historia del Fomento del Turismo de Mallorca (1905-2005)*. Palma de Mallorca. Foment del Turisme de Mallorca.

Els *Spots* de surf i *Bodyboard* a la costa llewantina de Mallorca

Patricia Peñas de Haro

En aquest treball hem fet una recopilació dels indrets de la costa llewantina de Mallorca amb unes condicions favorables per practicar esports aquàtics com el surf i el *bodyboard*. Consultes efectuades entre els individus que practiquen aquestes modalitats esportives demostren que de cada vegada més es dirigeixen a aquesta zona de l'illa per practicar-los quan les condicions són favorables, amb vents llewantins.

La societat il·lenca, en general, desconeix totalment la presència d'aquests esports a Mallorca, però la realitat és que en les darreres dècades el nombre de surfistes i *bodyboarders* s'ha incrementat molt i ara omplen les platges i esculls de l'illa quan les condicions meteorològiques són favorables. De fet, la gent pensa que a Mallorca no n'és possible la pràctica i que són esports propis d'altres llocs com ara Hawaii o Califòrnia, però la realitat és que són presents a gairebé totes les costes del món.

En aquesta part de l'illa trobam una sèrie de llocs adients per practicar-los: cala Anguila, cala Mendia, cala Romàntica, cala Domingos, cala Varques i, quan les onades són de gran volum i el vent és molt fort de llewant o de gregal, podem trobar onades més ordenades i a resguard del vent a la platja de Porto Cristo.

Els *swells* de llewant poden arribar de bastant lluny, ja que en la part oriental de les Illes Balears no tenim cap límit de terra a prop, i per aquestes condicions de més recorregut arriben d'una manera més ordenada, com a mar de fons. Aquesta és la que s'ha format per una depressió en l'àrea de la qual s'han originat onades per la persistència amb què el vent ha bufat en una determinada direcció. En aquest punt es generen onades de forma caòtica i, a mesura que es dirigeixen cap a les costes, es van ordenant entre elles i formant sèries d'onades que arriben a la costa en grups d'un determinat nombre.

La irrupció del surf i del *bodyboard* a Mallorca es produí a mitjan dècada dels 70 i principis dels 80. Durant aquests anys eren molt pocs els surfistes que anaven a cercar ones per la costa de Mallorca. El primer surfista de Mallorca va